

Кузьменко Ю. К.

РАННИЕ ГЕРМАНЦЫ И ИХ СОСЕДИ: Лингвистика, археология, генетика / Отв. ред. Н. Н. Казанский

Санкт-Петербург : Нестор-История, 2011. — 268 с.

Рецензована книжка відомого російського мовознавця-германіста є ґрунтовним дослідженням проблеми походження й ранньої історії «загальногерманського» етносу. У германістиці досі немає однозначної відповіді на питання про найближчих родичів германців, основними концепціями або ж версіями є «східна» (балто-слов'янська) і «західна» (італійсько-кельтська).

Монографія є зразком поєднання логічних у такому контексті інтердисциплінарних підходів, оскільки до лінгвістичної реконструкції долучаються археологічна й генетична, до того ж остання може вважатися новітньою методологією у плані мовознавчих студій.

У вступній частині розглядаються релевантні в контексті обраної теми загальнотеоретичні аспекти: дилема міграцій і «внутрішнього розвитку», дихотомія етносу й мови, крім цього, пропонує власне, виражене, визначення етносу як «історично складеної спільноти людей, що усвідомлюють спільність свого походження, єдність своєї історії і свою відмінність від інших етносів» (с. 8).

Окремий розділ присвячено дискусійному питанню про самоназву германців, а точніше германців-свебів, оскільки розглядаються численні концепції, що стосуються двох груп назв. При цьому автор саме свебську (=загальногерманську) мову вважає «одним із показників етнічної єдності» (с. 25). Про проблемність розглянутих питань і нові підходи може свідчити, наприклад, той факт, що на позначення давніх кельтів автор уживає назву *вальхи*, хоча з давніших досліджень інших авторів відомо, що словами (кельтського походження) на зразок двн. *walh*, *walch*, *walah* або дангл. *wealth* «чужий» германці називали кельтів і римлян, а слов'янські етноніми на зразок укр. *волох* стосуються переважно румунів або італійців. Констатуючи неможливість хронологізації формування етносу германців-свебів, автор ста-

вить перед собою завдання визначити час появи характерних ознак загальногерманської, або спільної германської, мови порівняно з іншими (сусідніми) мовами.

У наступному розділі розглядаються в зіставному плані протогерманські інновації, які порівнюються з відповідними явищами інших індоєвропейських, а також фіно-угорських мов. На відміну від інших дослідників, першочергову увагу автор приділяє не лексичним, а фономорфологічним та акцентологічним аспектам, які розглядаються на широкому індоєвропейському тлі з побудовою міжмовних просодичних ізоглос, що відбивають наслідки мовних контактів. Показовим є його критичне ставлення до певних традиційних поглядів на походження тих чи тих германських лексем: типовим прикладом може бути, скажімо, історія давньогерманських лексем на зразок двн. *lāchinþn* «лікувати» або *zīn* «відгороджене місце» (пор. укр. *тин*), які нерідко відносять до кельтизмів. Не залишаються поза увагою й релевантні морфологічні явища, що стосуються творення індоєвропейських часових форм (зокрема дієслів із значенням «бути») та ад'єктивів, для чого використовується випробуваний у компаративістиці метод конструювання лексико-граматичних ізоглос, які досліджуються в функційному плані. Окремо аналізуються суто германські інновації, переважно фонологічні. Що ж до інновацій спільних, то вони розглядаються на міжгруповому індоєвропейському рівні з проведенням германсько-вірменських, грецьких, індоіранських, іллірійських, балто-слов'янських, італійських і кельтських, а також саамських і прибалтійсько-фінських паралелей. Щодо лексики й словотворення відзначимо авторські коментарі з приводу відомої концепції З. Файста, згідно з якою майже третина загальногерманського лексикону має, імовірно, неіндоєвропейське (субстратне) походження (с. 99–103). Попри винайдення для частини таких слів «прийнятних»

індоєвропейських етимологій, походження багатьох германських лексем залишається неясним. У попередніх висновках стосовно групування індоєвропейських мов північноєвропейського ареалу автор постулює, що на першому протогерманському етапі «мова субстратної германської лексики» контактувала з італійським і балтійським, а також з якоюсь фіно-угорською мовою (с. 121).

Розвиваючи цю тезу, дослідник звертається до археологічних даних у порівнянні з лінгвістичними й розглядає у зв'язку з ними цілу низку наявних гіпотез, які стосуються генези германців (від «палеолітичної» до «римської»), що означає досить непевні хронологічні межі — від 10-го тисячоліття до н. е. до I ст. н. е.; щоправда, згідно з найпопулярнішою нині концепцією, ідеться про 3-є тисячоліття), не віддаючи абсолютної переваги жодній із них, а констатуєчи проблемний характер питання, значні хронологічні розходження, змішування мов і культур, відсутність базової для цього питання однозначної термінології. Тому узагальнення мають переважно гіпотетичний характер (див., наприклад, с. 144 — про вірогідну появу германців у 3-му — на початку 2-го тис. до н. е.). У цьому контексті аналізуються не лише субстратні елементи, а й таксономічні паралелі в італійських, кельтських, балтійських і слов'янських мовах. Окрему увагу приділено контактам давніх германських і фіно-угорських мов, зокрема германським інноваціям, що мають паралелі у саамській і прибалтійсько-фінських мовах, пов'язані з «германізацією фіно-угорського населення південної Скандинавії» (с. 185).

Виразною методологічною особливістю дослідження є оперування (загалом обережно) даними так званої популяційної генетики з виокремленням відповідних хромосомних гаплогруп (с. 187–218). Це також уможливує певні типологічні узагальнення, оскільки «поширення генетичних характеристик сучасного германомовного населення так само, як і генетичних характеристик сусідів германомовного населення в період формування протогерманського, частково відповідає поширенню мовних інновацій і археологічних культур» (с. 215).

Отже, робиться висновок про те, що протягом періоду формування загальногерманської мови, хронологічні межі якого становлять другі половини III й I тисячоліть до н. е., мова германців перебувала в тісному контакті з італійськими, балтійськими й саамо-прибалтійсько-фінськими мовами, але при цьому припускаються й контакти з мовами «першої хвилі уральців у Європі» (с. 219). Про формування ж германської мовної спільноти свідчать перші спільні германсько-кельтсько-італійські й германсько-балто-слов'янські інновації другої половини III тисячоліття до н. е.

Слід зазначити, що особлива роль у цьому контексті відводиться балтам, які були сусідами германців протягом усього періоду формування загальногерманського мовного простору (с. 220).

Відтак пропонується певна модель формування протогерманської мови й германського етносу. Формування зазначеної мови пояснюється як наслідок взаємодії чотирьох мовних, генетичних і культурних компонентів, а саме мови, культури й генів індоєвропейських племен, про що свідчать, зокрема, хронологічно найдавніші германсько-балтослов'янські й германсько-італійсько-кельтські інновації, субстратна германська лексика й германсько-фіно-угорські мовні паралелі (с. 222–223), які, нарівні з лексикою субстратного характеру, охоплюють лише найперший період формування протогерманської мови.

Що ж до території формування протогерманської мови і, відповідно, етносу, то найвірогідніше, на думку автора, це південна Скандинавія і північна Німеччина, що, власне, відповідає традиційній концепції.

Серединою I тис. до н. е. датуються формування загальногерманської мови й початок змін, що зумовили подальший її поділ на три групи германських мов (с. 224).

Слід також зазначити, що у великому бібліографічному переліку знайшлося місце й для двох колективних монографій (1989 і 2005 рр.) відділу романських, германських і балтійських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України за редакцією А. П. Непокушного. Водночас у ній відсутні праці відомого українського мовознавця К. М. Тищенка, який активно опікується питаннями, пов'язаними з давніми контактами європейських мов. Немає в ньому й класичної «Германії» («Про походження, місце проживання, звичаї і населення Германії») Тацита, датованої, як відомо, кінцем першого століття. Утім, ці уваги не стосуються концептуальних аспектів дослідження.

Без сумніву, праця містить дискусійні моменти, що стосуються, зокрема, археології або археогенетики, але в цьому немає нічого дивного з огляду на її хронологічні аспекти і складність розглядуваних питань. Безперечно цінною видається її лінгвістична частина.

Отже, рецензована праця вочевидь становить інтерес і не тільки для германістів — вона стане в пригоді мовознавцям й усім тим, хто цікавиться питаннями історичного й типологічного мовознавства (в індоєвропейському і ширшому плані), етнолінгвістики та культурології.

В. ПОНОМАРЕНКО